

ઉપસંહાર

મારા આ મહાનિબંધનો વિષય છે ‘થોમસ હાર્ડી અને યુનીલાલ મડિયાની નવલકથાઓમાં ગ્રામ્યપરિવેશ : એક વિષયવસ્તુલક્ષી તુલનાત્મક અધ્યયન’.મારાં અભ્યાસનું કેન્દ્રબિન્દુ ગ્રામ્યપરિવેશ રહ્યું છે.એટલે ગ્રામ્યપરિવેશ એ મારાં અભ્યાસનું વિષયવસ્તુ થયું. થોમસ હાર્ડી અને યુનીલાલ મડિયાની નવલકથાઓનું ગ્રામ્યપરિવેશનાં સંદર્ભમાં પરિશિલન કરતાં કરતાં એસ.એસ.પ્રવરે વિષયવસ્તુલક્ષી અભ્યાસને જે પાંચ વિષયોમાં વિભાજિત કર્યો છે તે દરેક-દરેક વિષયવર્ગીકરણમાં ગ્રામ્યપરિવેશ ક્યાંકને ક્યાંક સમાય છે. તે કોઈ માત્ર એક જ વિષય પૂરતો મર્યાદિત નથી. ગ્રામ્યપરિવેશ શબ્દ અને સંજ્ઞાનો અર્થવિસ્તાર અને અર્થછાયાઓ ક્યાં સુધી વિસ્તરી છે તેનું અહીં પ્રમાણ મળે છે.તેથી સૌપ્રથમ મારું નિષ્કર્ષ છે કે એસ.એસ.પ્રવરે તુલના માટે ગણાવેલા પાંચ વિવિધ વિષયો થોમસ હાર્ડી અને યુનીલાલ મડિયાની નવલકથાઓમાં ગ્રામ્યપરિવેશનાં વિષયવસ્તુઓમાં કોઈને કોઈ રીતે સમાય જાય છે એ મારું પ્રથમ તારણ છે અને એનું પ્રમાણ હવે જોઈએ.

પ્રત્યેક સર્જકનાં ઉત્કૃષ્ટ સર્જકતાનાં પાયામાં તેની સંવેદનશીલતા રહેલી હોય છે.સર્જક સતત આંખ, નાક, કાન કે દિલનાં દરવાજાં ખુલ્લાં રાખીને જીવતો હોય છે.આથી પોતાની આજુબાજુમાં બનતી સમગ્ર પ્રાકૃતિક ઘટનાઓને અનાયાસે પોતાનાં ચિત્તફલક પર નોંધી લેતો હોય છે.સર્જકે જોયેલી, અનુભવેલી દરેક પ્રાકૃતિક ઘટનાને પોતે નિરૂપવા ઈચ્છતા માનવીય ઘટના સાથે સાંકળીને તેનો યથોચિત ઉપયોગ કરે છે.સર્જક ઘણીવાર પ્રાકૃતિક ઘટનાઓ જેવી કે અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, ધરતીકંપ કે વાવાઝોડાંનું નિરૂપણ પોતાની કૃતિઓમાં નિરૂપાવેલા નાયક-નાયિકાનાં જીવનમાં આવનાર ઉતારની આગાહી કરવા માટે કરતો હોય તો વર્ષાઋતુ દરમ્યાન આકાશમાં ઝળકતી વિજળીનું નિરૂપણ પોતાનાં પાત્રોનાં ભાગ્યમાં આવનાર ચઢાવ દર્શાવવા માટે કરતો હોય

છે.જે સર્જકોએ આવી પ્રાકૃતિક ઘટનાઓનું નિરૂપણ સમાન હેતુ માટે કર્યું હોય તેનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરી શકાય છે.હાર્ડી અને મડિયાની નવલકથાઓમાં અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, વાવાઝોડાં, નદીમાં પૂર તેમજ જંગલો, ફળ-ફૂલ, પ્રાણી-પક્ષી વગેરે તમામ પ્રાકૃતિક તત્ત્વો તેમનાં વિવિધ રંગ, રૂપ અને આકાર સાથે રજૂ થયા છે.પરંતુ પ્રકૃતિ પ્રત્યેનાં આ બંને લેખકોનાં દષ્ટિકોણમાં ભેદ રહેલો છે.હાર્ડીની નવલકથાઓમાં પ્રકૃતિ માનવીય આશાઓ, આકાંક્ષાઓ અને પ્રયાસોની વિરુદ્ધ દિશામાં સક્રિયતા દર્શાવતી રજૂ કરવામાં આવી છે.એમની કૃતિઓમાં પ્રકૃતિનાં વિરાટ સ્વરૂપની સામે માનવી એક પામર પ્રાણી જેવો લાગે છે, જ્યારે મડિયાની નવલકથાઓમાં પ્રકૃતિ અને માનવીનાં સંબંધો સાતત્યપૂર્ણ અને સમાધાનકારી રહ્યાં છે.એમની કૃતિઓમાં માનવી પ્રકૃતિનાં જ એક ભાગ તરીકે રજૂ થયો છે.

કથાઘટકો વિષયવસ્તુશાસ્ત્રનાં અભ્યાસનું બીજું મહત્ત્વનું પાસું છે. કથાઘટકોમાં મુખ્યત્વે ત્રણ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

૧.લાક્ષણિક પાત્રો :

હાર્ડીની નવલકથાઓમાં મિસિસ ચાર્મોન્ડ, લ્યુસેટા, વિલ્ડીવ, એલિઝાબેથ ડાકણ વગેરેનો આ પ્રકારનાં લાક્ષણિક પાત્રોમાં સમાવેશ થાય છે.તો મડિયાની નવલકથાઓમાં જડાવ, પૂનમ, ઓઘડ ભૂવો, અજવાળી કાકી વગેરે આ પ્રકારનાં પાત્રો છે.

૨. અગમ્ય આધિ દૈવિક તત્ત્વો :

હાર્ડી અને મડિયાની નવલકથાઓમાં આપણને અનેકવિધ અગમ્ય અને આધિદૈવિક તત્ત્વો જોવાં મળે છે.આ બંને નવલકથાકારોએ ગ્રામજનોની શ્રદ્ધા, અંધશ્રદ્ધા, ચમત્કાર, એમનાં વહેમ અને રૂઢિઓનું યથાર્થ આલેખન પોતાની કૃતિઓમાં કર્યું છે.

૩. વિલક્ષણ ઘટનાઓ :

આ પ્રકારની ઘટનાઓમાં હેન્ચાર્ડનાં એલિઝાબેથ જેન પ્રત્યેનાં કે જડાવનાં પોતાની દિકરી પ્રત્યેનાં અગમ્ય ખેંચાણનાં ઉદાહરણો આપી શકાય.

તુલનાવાદી અભ્યાસુ જ્યારે તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવા ઇચ્છે છે ત્યારે કૃતિઓમાં વર્ણવાયેલી પરિસ્થિતિઓ જેવી કે પ્રણય-ત્રિકોણ, પિતા-પુત્ર વચ્ચેનો સંઘર્ષ, બે પ્રેમીઓનું છૂટાં પડવું અને મળવું વગેરેનો અભ્યાસ કરતો હોય છે. હાર્ડી અને મડિયામાં પણ આવી અનેક પરિસ્થિતિઓ આકાર પામે છે. હાર્ડીમાં એલેક-ટેસ-એન્જલ, ઓક-બાથશેબા-બોલ્ડવુડ-ટ્રોય, હેન્ચાર્ડ-લ્યુસેટા-ફારફે, ડીક-ફ્રેન્સી-શાયનર, અરબેલા-જયુડ-સ્યુ, ગાઈલ્સ-ગ્રેસ-ફિઝિપિયર્સ, તો મડિયાની નવલકથાઓમાં માંડણ-સંતુ-ગોબર, ઉજમ-દેવશી-કંકુ, કાલિન્દી-નલીનભાઈ-કિર્તી, સુલેખા-રિખવ-એમી વગેરે પાત્રો વચ્ચે પ્રણયત્રિકોણ રચાય છે. માબાપ અને સંતાનોનાં સંઘર્ષની વાત કરીએ તો હાર્ડીમાં કિલમ-મિસિસ યોબ્રાઈટ, હેન્ચાર્ડ-એલિઝાબેથ જેન અને મડિયામાં આભાશા-રિખવ વચ્ચે કેટલાંક સંઘર્ષનાં તત્ત્વો જોઈ શકાય છે. બે પ્રેમીઓનું છૂટાં પડવું અને મળવું એનાં ઉદાહરણોમાં હાર્ડીની કૃતિઓમાં ટેસ અને એન્જલનાં મિલન અને વિયોગ, ઓક અને બાથશેબાનાં વિયોગ અને મિલન, ગ્રેસ અને ગાઈલ્સ વચ્ચેનો વિરહ તો મડિયામાં શારદાનો ઇગ્નેઝ માટેનો પ્રેમ, કાલિન્દી અને નલીન ભાઈનાં લગ્ન, નરોત્તમ અને ચંપા વચ્ચેનો પ્રણય અને વિરહ વગેરેનાં ઉદાહરણો આપી શકાય.

સમાજમાં કેટલીક વ્યક્તિઓ પોતાનાં કેટલાંક લક્ષણોને કારણે ચોક્કસ વર્ગમાં વિભાજિત થઈ જતી જોવાં મળે છે. આ વર્ગમાંથી પ્રતિનિધિરૂપ પાત્રોનો ઉપયોગ પણ નવલકથાકારો પોતાની કૃતિઓમાં કરતા હોય છે. વર્ગપ્રતિનિધિરૂપ પાત્રો એટલે સમાજનાં અલગ-અલગ વર્ગો અને વ્યવસાયો સાથે સંકળાયેલાં પાત્રો, જેવાં કે મોચી, સુધાર, વાળંદ, કડિયો, દરજી વગેરેનું આલેખન નવલકથાકાર પોતાની કૃતિમાં કરે છે. આવાં પાત્રોનાં અવલોકન થકી ભાવકને સમાજનાં જે તે વર્ગનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે. હાર્ડી અને મડિયાની નવલકથાઓમાં પણ સમાજની વિવિધ જ્ઞાતિઓ,

કારીગરવર્ગ અને વ્યાપારીવર્ગનાં પ્રતિનિધિરૂપ પાત્રોનું આલેખન થયેલું જોવાં મળે છે. જેમ કે ટેસ ખેતરોમાં કામ કરતી અને મજૂરી કરતી ગ્રામ્યકન્યાઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, હેન્યાર્ડ કૃષિ આધારિત વ્યાપાર સાથે સંકળાયેલાં વેપારીઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, તો ગાઈલ્સ અને માટી જેવાં પાત્રો જંગલ પેદાશો ઉપર પેટગુજારો કરતાં વ્યક્તિઓ છે. આ જ પ્રમાણે મડિયામાં સંતુ ગ્રામ્યકન્યા છે, તો ગીધો લુહાણો, ટપુ વાળંદ, ટીહો ગાડાંવાળો, શાહુકાર આભાશા, દાયાણ વખતી ડોશી, કૂવામાં ડૂબકી મારતો મૂળગર બાવો વગેરે વર્ગપ્રતિનિધિરૂપ પાત્રો છે.

ઘણીવાર કેટલાંક સર્જકો પોતાની કૃતિઓમાં પુરાણો, ઉપનિષદો જેવાં ધર્મગ્રંથોમાંથી કે ઇતિહાસમાંથી વિવિધ પાત્રો પસંદ કરીને પોતાની જરૂરિયાત અને કુશળતા મુજબનો તેમને ઓપ આપી પોતાની કૃતિમાં આલેખે છે. કેટલીકવાર સર્જક આવાં પાત્રોની ગરિમા પૂર્ણપણે જળવાઈ રહે તેવી રીતે તેમના મૂળ પાત્રમાં થોડાં ઘણાં ફેરફારો કરીને પોતાની રીતે તેનું પુનઃ નિરૂપણ કરે છે. આવાં સંજોગોમાં મૂળ પાત્ર અને નવાં પાત્ર વચ્ચે પણ તુલનાત્મક અભ્યાસ થઈ શકે છે. પરંતુ હાર્ડી અને મડિયા પોતાની નવલકથાઓમાં ગ્રામ્યસમાજનાં હાસ્યાંમાં ધકેલાઈ ગયેલાં તદ્દન સામાન્ય અને સહજ પાત્રોનાં વાણી અને વિચારને વાચા આપે છે. આથી એમની નવલકથાઓમાં ઇતિહાસ, પુરાણોની ભવ્ય પાત્રસૃષ્ટિને કોઈપણ પ્રકારનું સ્થાન કે પ્રાધાન્ય આપી શકાય નહીં એ સ્વાભાવિક છે.

વિષયવસ્તુલક્ષી અભ્યાસ પછીનાં તારણો હવે જોઈએ.

- ❖ ૧૬મી સદીનાં મધ્યભાગમાં ઇટાલીયન ગદ્યવાર્તાઓનાં અંગ્રેજી અનુવાદમાં અંગ્રેજી નવલકથાનું બીજારોપણ થયું અને ૧૬મી સદીના અંત ભાગમાં ગ્રામ્ય પરિવેશે નવલકથામાં એક પાર્શ્વભૂ તરીકે પ્રવેશ કર્યો. આ પ્રકારની નવલકથાઓ ત્યારે ‘Pastoral novel’ તરીકે ઓળખાઈ. આ સાહિત્યિક ઇતિહાસનો એ સમય હતો જ્યારે નાટકો અને ખાસ કરીને ટ્રેજેડી ઇંગ્લેંડમાં લોકપ્રિયતાની પરાકાષ્ટાએ હતા. ટ્રેજેડીનાં પાત્રોની બાબતમાં તે સમયનાં નાટ્યકારો ગ્રીક ટ્રેજેડીનાં પાત્રોની

પરંપરાને અનુસરી રહ્યા હતા. એટલે કે એમની ટ્રેજડીનો નાયક હંમેશા 'લીયર' જેવો રાજા હોય કે 'હેમ્લેટ' જેવો રાજકુમાર જ હોય. પરંતુ 'ટેસ' જેવી ગરીબ ગ્રામ્ય કન્યા કે 'સિલાસ' જેવો વણકર પણ કોઈ સાહિત્યકૃતિનું મુખ્યપાત્ર બની શકે એ બાબત તે સમયનાં લેખકો અને ભાવકોની કલ્પના બહારની વાત હતી. પરંતુ જેમ જેમ ગ્રામ્યપરિવેશનું સ્થાન નવલકથામાં સ્થાપિત થતું ગયું તેમ તેમ લોકોને ખ્યાલ આવતો ગયો કે સમાજનાં તદ્દન સામાન્ય વ્યક્તિઓ પણ નોંધપાત્ર છે અને એમની લાગણીઓ અને અનુભવો પણ એક સાહિત્યકૃતિની સાધનસામગ્રી બની શકે છે. આમ, અંગ્રેજી નવલકથાના ઉગમકાળથી જ એની સાથે ઉદ્ભવેલું ગ્રામ્યપરિવેશ એક એવું તત્ત્વ છે જેણે નવલકથાને પ્રાદેશિક, વાસ્તવિક અને વૈયક્તિક બનાવી.

વધુમાં અહિં જણાવવાનું કે ગુજરાતી અને અંગ્રેજી સાહિત્યમાં ગ્રામ્ય પ્રદેશને આલેખતી નવલકથા માટે અનેક સંજ્ઞાઓ પ્રયોજાય છે. કેટલાંક એને પ્રાદેશિક નવલકથા કહે છે, તો કેટલાંક એને જાનપદી નવલકથા કહે છે. એને માટે 'ગ્રામજીવનકથા' શબ્દ પણ પ્રયોજાયો છે. અંગ્રેજીમાં એને 'Novel of the soil, rural novel, regional અને Local colour novel' કહીને ઓળખવામાં આવે છે.

વિદ્વાનો નવલકથા માટે ઉપરોક્ત કોઈપણ સંજ્ઞા પ્રયોજતા પહેલાં એના સ્વરૂપ અંગે અનેક તર્ક-વિર્તકો કરે છે અને એના સ્વરૂપો વચ્ચે સૂક્ષ્મ ભેદરેખા દોરે છે, છતાં આ બધાં જ પ્રકારની નવલકથાઓમાં એક લક્ષણ સામાન્ય જોવા મળે છે અને એ છે એમાં આલેખવામાં આવતો ગ્રામ્ય પરિવેશ. આથી જ આપણે કહી શકીએ કે જનપદ એટલે ગામડું. તેને વિષય બનાવીને લખાતી નવલકથા એટલે જાનપદી નવલકથા, અંગ્રેજીમાં તેને Rural Novel કહેવામાં આવે છે.

અને તેથી જ અહિં નવલકથાના સ્વરૂપો વિષેનાં દાખલા-દલીલોમાં પડ્યા વિના એમાં નિરૂપવામાં આવતા ગ્રામ્ય પરિવેશ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. પ્રાદેશિક નવલકથામાં ગ્રામ્ય પરિવેશ ઉપર જ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આ દ્રષ્ટિકોણથી નવલકથાનો અભ્યાસ કરવામાં

આવે તો આપણે જોયું તે પ્રમાણે અંગ્રેજી સાહિત્યમાં મુખ્યત્વે ગોલ્ડસ્મિથ, જેન ઓસ્ટેન, ચારલોટ બ્રોન્ટ, એમીલી બ્રોન્ટ, જ્યોર્જ એલીયટ, થોમસ હાર્ડી વગેરેની નવલકથાઓમાં ગ્રામ્ય પરિવેશનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ પ્રમાણે ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગ્રામ્ય જીવન અને પરિવેશને પોતાની નવલકથામાં આલેખતા મુખ્ય નવલકથાકારો ઝવેરચંદ મેઘાણી, પન્નાલાલ પટેલ, ઇશ્વર પેટલીકર, યુનીલાલ મડિયા, પિતાંબર પટેલ અને પુષ્કર ચંદરવાકર છે.

- ❖ થોમસ હાર્ડી અને યુનીલાલ મડિયાની નવલકથાઓમાં કૃષક પરિવેશનું યથાર્થ આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. એમની કૃતિઓનાં રસપાન દરમિયાન ભાવકને કૃષક પરિવેશનાં વિવિધ પાસાંઓનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે. કૃષિસંબંધી સાધનોનાં અભ્યાસ દ્વારા આપણને એ સાધનોનાં ઉપયોગમાં કૃષકોએ કરવી પડતી મહેનત-મજૂરીનો ખ્યાલ આવે છે. તો બીજી બાજુ ઔદ્યોગિકરણને લીધે કૃષિક્ષેત્રે પ્રવેશી રહેલાં યંત્રોની આડઅસરોનો પણ ખ્યાલ આવે છે. વર્તમાન સમયમાં ઔદ્યોગિકરણથી જે અનેક પર્યાવરણીય અને આર્થિક સમસ્યાઓ ઉદ્ભવી છે એનો અણસાર આપણને એમની નવલકથાઓમાં મળી રહે છે. કૃષકોના પ્રાણી-પક્ષીઓ સાથેનાં સંબંધમાં એમની વચ્ચે રહેલી આત્મીયતાનો તો ખ્યાલ આવે જ છે, પરંતુ ક્યાંક ક્યાંક તો પોતાને માલિક સમજતાં અને પ્રાણીઓને પોષવાનો ગર્વ અનુભવતા વ્યક્તિઓનાં પ્રાણીઓ પરનાં અવલંબનનો પણ ખ્યાલ આવે છે. દારૂનાં પીઠા કે ચા ની હોટલોના દૃશ્યો ગ્રામજનોની ગતિવિધિ ને જીવંત બનાવે છે. આ ઉપરાંત આ સ્થળોએ થતી વાતચીતમાં ગ્રામજનોનું માનસ વ્યક્ત થાય છે. એમની સુખ:દુખની લાગણીઓ અને એમની સામાજિક-આર્થિક સમસ્યાનો ખ્યાલ પણ આવે છે. કૃષિ-આધારિત વ્યવસાયોના અભ્યાસ દરમિયાન એ સમયે પ્રવર્તમાન ગ્રામીણ વ્યવસાયોનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે અને એમાંના કેટલાંક વ્યવસાયો કેવાં લુપ્ત થઈ ગયાં છે એનો પણ ખ્યાલ આવે છે, જેમકે રેડલમેનનો વ્યવસાય. આજે ગામડે-ગામડે કૃષિમાં બોરવેલનો ઉપયોગ થવાથી કૂવાઓ ખોદાતાં બંધ થઈ ગયા છે તેથી મૂળગર બાવા જેવાં વ્યક્તિઓનો કૂવામાં ડૂબકી મારવાનો વ્યવસાય લુપ્ત થયો છે, તો

વાહનવ્યવહાર અને પ્રસૂતિગૃહોનાં આગમનને લીધે હવે આજે ગ્રામીણ સમાજમાં વખતી ડોશી જેવી દાયણ જોવાં મળતી નથી.કૃષકોની આંતરિક લેવડદેવડમાં આપણને એક વિશિષ્ટ પ્રકારના અર્થતંત્રનો ખ્યાલ આવે છે અને એ લેવડદેવડમાં પરસ્પરનો વિશ્વાસ અને સહકાર પણ જોઈ શકાય છે.કૃષકોના પ્રકૃતિ સાથેનાં સંબંધોમાં કૃષકોનું પ્રકૃતિ ઉપરનું અવલંબન, લાચારી, નિઃસહાયતા ઉપરાંત એમની નિકટતા, તો ક્યારેક પ્રકૃતિ સામે બાથ ભીડવાની હામ અને સંઘર્ષનાં દર્શન થાય છે.હાર્ડી અને મડિયાની નવલકથાનાં અભ્યાસ દ્વારા વર્તમાન કૃષક પરિવેશમાં કેવા હકારાત્મક કે નકારાત્મક પરિવર્તનો આવ્યા છે એની નોંધ લેવાની સહજ તક પણ સાંપડે જ છે.

- ❖ આપણા અભ્યાસને આધારે કહી શકાય કે ગ્રામ્યવિસ્તારનું અર્થતંત્ર કૃષિ ઉપર આધારિત હોય છે અને કૃષિ કુદરત ઉપર આધારિત હોય છે.પરિણામે ગ્રામજનોનું આર્થિક પાસું હંમેશા અનિશ્ચિત રહેવા પામે છે.હેન્રીચાર્ડની આર્થિક પાયમાલી માટે કૃષિનું અનિશ્ચિત આબોહવા પરનું અવલંબન જવાબદાર છે.તો મડિયાની નવલકથાઓમાં પણ ગ્રામજનોને વિષમ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થતા દર્શાવવામાં આવ્યા છે.કૃષિ થકી મળતા નહિવત્ વળતરને લીધે ગ્રામજનોનું જીવન સંઘર્ષમય હોય છે.અનેક તકલીફો અને મુશ્કેલીથી ઘેરાયેલો માણસ સ્વાર્થી અને આત્મકેન્દ્રી બને એ સ્વાભાવિક છે.એ સંજોગોમાં પોતે નિભાવવી પડતી ફરજોની સભાનતા કરતા અન્ય પ્રત્યેની અપેક્ષાઓમાં વધારો થાય છે.પોતાની ઈચ્છાઓ અને આકાંક્ષાઓ ફળિભૂત ન થતાં એ અસંતોષ અન્ય પ્રત્યેની ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, તુલના, હરિકાઈ વગેરે નકારાત્મક લાગણીઓમાં પરિણમે છે.પરિણામે સામાજિક સંબંધોમાં સંઘર્ષ અને ઘર્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે.ટેસે પોતાની કૌટુંબિક જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે પોતાનાં જીવનમાં અનેક સમાધાનો કરવા પડે છે.એમ કરતા સામાજિક વિરોધનાં શિકાર બનવું પડે છે.તો સગર્ભા સંતુ એકબાજુ નિઃસંતાન સમજુબાની ઈર્ષ્યાનો અને બીજી બાજુ લોકોમાં રહેલી પરપીડનવૃત્તિનો ભોગ બને છે.ગ્રામજનોના જીવનને સંઘર્ષમય અને યાતનામય બનાવવા માટે સમાજના ઉચ્ચ અને ધનિકવર્ગ દ્વારા એમના પ્રત્યે રાખવામાં આવતો સામાજિક ભેદભાવ પણ એટલા જ અંશે જવાબદાર

છે.એલેક ટેસના જીવન સાથે ચેડાં કરી શકે છે કારણ કે ટેસ એવા વર્ગની છોકરી છે જેની કોઈ સામાજિક ઓળખ નથી અને આ જ સમસ્યા જયુડની પણ છે.તો મડિયાની નવલકથાઓમાં આપણે જોયું કે હરિજનો, વાળંદ જેવા સમાજના પછાત જાતિના લોકોને ‘કાંટિયાવરણ’ ગણી એ લોકો સાથે પ્રાણી જેવો વ્યવહાર આચરવામાં આવે છે.ગરીબાઈ અને અનેક હાડમારીથી ભરેલાં જીવનની વચ્ચે ગ્રામજનો માટે જાતીય આનંદ જ તદ્દન સહજ અને સુલભ મનોરંજનનું એક માત્ર માધ્યમ છે.આથી જ અનૈતિક શારીરિક સંબંધો બાંધવા પ્રત્યે એ લોકો એટલો છોછ અનુભવતા નથી જેટલો એક સમાજનો સભ્ય માણસ અનુભવે.ગ્રામ્યસમાજમાં લગ્નેતર સંબંધો, દ્વિપત્નિત્વ, દામ્પત્યજીવનમાં કલહ અને કંકાસ તદ્દન સામાન્ય બાબત છે જે આપણે જોયું.આ જ પ્રમાણે એમના જીવનના મૂલ્યો બાબતે પણ છે.ગજવામાં કાણી પાઈ ન હોય તેવા ગ્રામજનો પાસે જીવનનાં શાશ્વતમૂલ્યોનાં પાલનની અપેક્ષા રાખવી એ સમાજનાં સભ્ય ગણાતા વર્ગની મૂર્ખતા છે.ઘેરી ગરીબાઈ અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ એમના સામાજિક મૂલ્યો ઉપર નકારાત્મક અસરો પાડે છે.વધુમાં ઔદ્યોગિકરણ અને શહેરીકરણ પણ એમના મૂલ્યોના સ્વરૂપને પરિવર્તિત કરતા આવ્યાં છે.આ બે પ્રભાવક પરિબલોની અસર હેઠળ ગ્રામ્યસમાજ પોતાની પરંપરા અને વારસાથી વંચિત થઈ રહ્યો છે અને એક અલગ જ આકાર ધારણ કરવાની પ્રક્રિયામાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે.

વધુમાં કથામાં આવતા મુખ્ય પાત્રો જેવા કે ટેસ, હેન્ચાર્ડ, ગાઈલ્સ, ગેસ, ઓક, સંતુ, માંડણ, ગોબર વગેરે નવલકથાનાં દાયરામાં નાયક-નાયિકા હોય શકે, પરંતુ નવલકથાની બહારની દુનિયાનાં દષ્ટિકોણથી તો એ લોકો ગ્રામ્યસમાજનાં જ સામાન્ય માનવીઓ છે અને એ સમાજનું આપણી સમક્ષ પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.હાડી અને મડિયાએ એ લોકો ઉપર પોતાનું અને આપણું ધ્યાન નવલકથામાં કેન્દ્રિત કર્યું છે એટલું જ, નહિ તો એ લોકો અને નેપથ્યમાં રહી ગ્રામ્યપરિવેશનાં પાર્શ્વભૂનું સર્જન કરતા એકદંરે ભલાં, ભોળાં અને અબુધ લાગતા ગ્રામજનો વચ્ચે કોઈ તફાવત નથી.

- ❖ થોમસ હાર્ડીએ વેસેક્સનાં અને યુનિલાલ મડિયાએ સૌરાષ્ટ્રનાં વિવિધ સાંસ્કૃતિક પાસાંઓનો પરિચય પોતાની નવલકથાઓમાં કરાવ્યો છે. આ બંને નવલકથાકારોની કૃતિઓમાં જે તે પ્રદેશની સંસ્કૃતિ એમનાં વિવિધ રંગરૂપ સાથે રજૂ થાય છે. બંને નવલકથાકારોની કૃતિઓનાં સાંસ્કૃતિક પરિવેશ અને પાત્રો ઉપર ધર્મનો પ્રબળ પ્રભાવ જોઈ શકાય છે. આ બંને નવલકથાકારોએ ધર્મનાં કેટલાંક હકારાત્મક પાસાંઓ તો કેટલાંક નકારાત્મક પાસાંઓ ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે. હાર્ડીએ એમની ‘ટેસ ઓફ ડ’અર્બરવિલ્સ’ જેવી નવલકથાઓમાં ખ્રિસ્તી ધર્મની રૂઢિચુસ્તતા અને પાદરીઓની સંકુચિત માનસિકતાનો ઉપહાસ કર્યો છે, તો મડિયાઓ ધાર્મિક સંપ્રદાયો અને ધર્મગુરુઓનાં દંભ અને બાહ્ય દેખાડાંને ઉઘાડાં પાડ્યા છે. આ ઉપરાંત બંને નવલકથાકારોએ પોતાની કૃતિઓમાં ધાર્મિક પરંપરાઓ, ગ્રામજનોની શ્રદ્ધા-અંધશ્રદ્ધાનું યથાર્થ આલેખન કર્યું છે. આપણાં બંને નવલકથાકારોની કૃતિઓમાં મેળાંઓ અને ઉત્સવો ગ્રામ્યપરિવેશનાં પાર્શ્વભૂને રંગીન અને ચિત્રાત્મક બનાવે છે. એનાં આલેખનમાં ગ્રામ્યપરિવેશ જીવંત અને ધબકતો લાગે છે. એ ઉપરાંત મેળાંઓ અને ઉત્સવો નવલકથામાં બનતા મહત્વનાં બનાવોનાં ઘટનાસ્થળ અને કારણભૂત પરિબળ તરીકે કામગીરી બજાવે છે. બંને નવલકથાકારોની કૃતિઓમાં ગવાતાં લોકગીતો, સંગીત, પ્રાર્થના અને ભજનોમાં ગ્રામજનોની માન્યતા, પરંપરા પ્રગટ થાય છે. ગ્રામજનો પોતાનાં પ્રદેશોમાં પ્રચલિત વાર-તહેવાર અને પરંપરાને વળગી રહેતાં ગીતો ગણેગણે છે અને એ રીતે સંગીતનાં માધ્યમ થકી તેઓ પોતાનાં એકધારાં તો ક્યારેક કષ્ટદાયક જીવનમાં રાહત અને તાજગીનો અનુભવ કરે છે. ગીત-સંગીત પ્રત્યે તેઓ એક અનેરું આકર્ષણ અનુભવે છે. આ બંને નવલકથાકારોની કૃતિઓમાં લોકગીત અને સંગીત ગ્રામ્યપરિવેશનાં એક અવિભાજ્ય અંગ તરીકે રજૂ થાય છે. આપણે આગળ જોયું તે પ્રમાણે આપણાં બંને નવલકથાકારોની કૃતિઓનાં કેન્દ્રમાં ‘ગામડું’ છે. આ બંને નવલકથાકારોએ પોતાની સબળ લેખનશૈલી વડે ગામડાંનો એવો આબેહૂબ ચિતાર ઓપ્યો છે કે એમની કૃતિઓમાં આવતાં ગામડાંઓ માત્ર શબ્દચિત્ર ન રહેતાં એક વાસ્તવિક ‘Location’ તરીકે ભાવકનાં માનસપટ ઉપર અંકિત થાય

છે.ગામડાંનાં મકાનો, શેરીઓ, વગડાંઓ, ઝાડી-ઝાંખરાંઓ, તેમાંથી પસાર થતાં ધૂળિયાં રસ્તાઓ, કૂવા, નદી-નાળાં વગેરે માત્ર નવલકથાનાં પાત્રોનો પરિવેશ ન રહેતાં ભાવક પણ એમાં સહજ રીતે પ્રવેશે છે, અને આ પરિવેશનાં ખૂણેખૂણાંને ખૂબ જ નિકટતાથી નિહાળતો હોય એવી અનુભૂતિ કરે છે.એમનાં ગામડાંનાં વર્ણનોમાં તળભૂમિનાં લોકો અને તળપટ્ટી સંસ્કૃતિ જીવંતરૂપ ધારણ કરતી જોઈ શકાય છે.

- ❖ આપણે જેની મદદથી વિચારીએ છીએ એ ભાષા છે, જે અમુક જનસમુદાય પૂરતી સર્વસામાન્ય હોય છે.આમ છતાં આપણાં વ્યવહારિક અને વાસ્તવિક વપરાશ દરમ્યાન ભાષા જે વિશિષ્ટતાઓ ધારણ કરે છે, તે બોલીમાં પરિણમે છે.દરેક પ્રકારની બોલીની આગવી લાક્ષણિકતાઓ માટે અનેક પરિબળો જવાબદાર હોય છે.એમાંનું એક મહત્વનું પરિબળ છે તેનો પ્રદેશ, કારણ કે એક પ્રદેશથી અન્ય પ્રદેશનું અંતર ઘણું વધારે હોય છે, એટલે આપોઆપ જુદાં જુદાં પ્રદેશમાં વસતિ વ્યક્તિઓના આગવાં ભાષાજૂથો અસ્તિત્વમાં આવે છે. અને આ રીતે હાર્ડીના ‘Wessex’ અને મડિયાના ‘સૌરાષ્ટ્ર’ના લોકોની પણ આગવી બોલી છે.આપણા બંને નવલકથાકારો પોતાના પ્રદેશની લોકબોલીના પ્રયોગ પર અસાધારણ કાબૂ ધરાવે છે.એમની નવલકથાઓ સ્થાનિક પ્રદેશની બોલીનાં રંગે રંગાયેલી છે.એનો પ્રયોગ અર્થબોધમાં બાધારૂપ ન બનતા પાત્રો, પ્રદેશ, પ્રકૃતિ અને પરિવેશને વાસ્તવિક ઓપ આપે છે.એમણે પ્રયોજેલી ભાષાશૈલી અને લોકબોલી એમની નવલકથાઓમાં એક ગ્રામ્યપરિવેશ સર્જવામાં આધારભૂત પરિબળ સાબિત થાય છે.

એક કરતા વધુ ભાષાઓમાં રચાયેલા સાહિત્યોનો અભ્યાસ કરી તેની તુલના કરવી એ તુલનાત્મક સાહિત્ય અભ્યાસનો પાયાનો સિધ્ધાંત છે.કોઈ એક વ્યક્તિ અલગ ભાષામાં રચાયેલા સાહિત્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવા માટે અલગ નિયમો, પધ્ધતિઓ તારવવાની વાત કરે તો કદાચ એને એ તારવવાની જરૂર જ રહેતી નથી, કારણ કે કદાચ એ ચોક્કસ પધ્ધતિને અનુસરતો હોય કે ન હોય, જાણ્યે-અજાણ્યે પોતે પોતાના માટે જરૂરી એવી કોઈ ચોક્કસ પધ્ધતિ અપનાવતો જ હોય

છે. ‘Comparative Literature’ એ માત્ર સાહિત્યકૃતિઓનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવા માટેનો જ વિષય છે. છતાં બે અલગ-અલગ ભાષાનાં સાહિત્યોની સરખામણી અલગ-અલગ પાસાંઓથી થાય એ જરૂરી છે. શોધાર્થી માટે કૃતિનાં દરેક પૃષ્ઠ ઉપરની બાબતની સરખામણી થાય એ જરૂરી નથી, પરંતુ આખી કૃતિનાં ‘Overall Intent’ ને ધ્યાનમાં રાખીને સરખામણી થવી જોઈએ. બે અલગ-અલગ સાહિત્યકૃતિઓનો અભ્યાસ કરવામાં આવે ત્યારે એ બંનેનાં હેતુ અંગે મહત્વની કથાવસ્તુની, તેની રજૂઆતની, સાહિત્યિક સ્વરૂપની પણ સરખામણી થવી જોઈએ. અલગ-અલગ સાહિત્યનાં ઐતિહાસિક અને પરંપરાગત લક્ષણો તથા જે તે કૃતિ અને એનાં સર્જક ઉપર પડેલાં પ્રભાવની પણ નોંધ લેવાવી જોઈએ અને તે આધારે પણ સરખામણી થવી જોઈએ.

હાર્ડી અને મડિયાની નવલકથાનો અસર (Influence) નાં દૃષ્ટિકોણથી અભ્યાસ કરવામાં આવે તો હાર્ડી અને મડિયા બંને ભિન્ન સમય અને સ્થળનાં સર્જકો છે. આમ, તદ્દન અજાણ્યાં અને ઊંડા પ્રદેશનાં સર્જકો પોતાની કૃતિઓમાં પોતાના વતનનાં ગ્રામ્યપરિવેશને આલેખે છે. આ બંને સર્જકોનાં સમય, સ્થળ, કાળ, અને ભાષા ભિન્ન છે, છતાં એમણે કરેલા ગ્રામ્યપરિવેશનાં નિરૂપણમાં આપણે જોયું કે અનેક સમાનતાઓ રહેલી છે. હાર્ડી અને મડિયા વચ્ચે કોઈ સીધો સંબંધ હોય અને મડિયાએ હાર્ડીની સીધી અસર હેઠળ પોતાનું સાહિત્યસર્જન કર્યું હોય એવું સ્પષ્ટપણે સાબિત કરી શકાય એમ નથી. આમ છતાં એ બંને નવલકથાકારોની કૃતિઓમાં જોવા મળતા સામ્યનું કારણ શું એવો પ્રશ્ન ભાવકનાં ચિત્તમાં ઉદ્ભવે તો કહી શકાય કે પશ્ચિમી સાહિત્યજગતમાં ગ્રામ્યપરિવેશનું નિરૂપણ કરતી પ્રાદેશિક નવલકથા ઉદ્ભવી અને એનો એક ચોક્કસ ઢાંચામાં તબક્કાવાર વિકાસ થયો. આ નવિન સાહિત્યસ્વરૂપની અસર ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર પણ પડી અને ગુજરાતી નવલકથાકારો એજ પશ્ચિમી પ્રાદેશિક નવલકથાનાં ઢાંચામાં નવલકથા લખવા માંડ્યા. આથી, થોમસ હાર્ડી જેવાં અંગ્રેજી નવલકથાકાર અને યુનિલાલ મડિયા જેવાં ગુજરાતી નવલકથાકારની સાહિત્યકૃતિ વચ્ચે કોઈ દેખિતા સંબંધ વિના જ અનાયાસે જ અનેક સમાનતાઓ જોવાં મળે એ

સ્વાભાવિક છે. આથી જ અહીં એ.ઓવેન ઓલિવ્ઝનાં દષ્ટિકોણથી વિચારીએ તો કહી શકાય કે હાર્ડી અને મરિયા વચ્ચે સાદૃશ્ય(Affinity)નું તત્ત્વ સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાય છે.

